

Humán online társadalmi kommunikáció

**Internetes szociális rendszerek rekonstrukciója a nyilvánosság és a
közösségképződés kontextusában**

DOKTORI TÉZISFÜZET

Írta és szerkesztette: Bokor Tamás

2011

0) Korunk „párhuzamos világa”, a kommunikációkutatók egyik kedvelt kutatási terepe az online médiaszféra. Kétség sem fér társadalomformáló szerepéhez; elemzőinek többsége hallgatólagosan vagy kimondottan élteti, újításait üdvözi, kritikusai a lehetséges negatív hatásokat hangsúlyozzák. A vita többnyire az aktualitások szintjén zajlik, ezen belül elsősorban technológiai szemszögből, másodsorban pszichológiai és társadalmi hatásokat hangoztatva. Az elemzésnek e szintjén kimondottan nehéz olyan megállapításokat tenni az online médiaszféra egészéről vagy akár csak egyes részeiről is, amelyek hosszabb-rövidebb idő elteltével is érvényesek maradhatnak. Célszerűnek tűnik tehát az elemzést más szintekre átvinni, és nyelvezetet váltani. E dolgozat irányt ajánl az elemzési szint megváltoztatásához, és felvázolja a nyelvezetváltás lehetséges gyümölcseit.

1.0) Az online kommunikációs szintek vizsgálata két markáns hagyományban gyökerezik.

1.1) Az angolszász eredetű (dominánsan technoorientált) felfogás a médiumok működésének sajátosságaira fókuszál, azok technikai paramétereinek, keretfeltételeinek elemzésével és leírásával igyekszik meghatározni, milyen mechanizmusok mentén működnek.

1.2) A német tudományos közgondolkodásban szárnyra kapott (dominánsan ontológiai) felfogás a médiumok alapvető jellemzőire koncentrál, ismeretelméleti úton határozza meg vizsgálatának tárgyait. E leírás dekonstrukciót és rekonstrukciót igényel a médiumokról való diskusszióban.

2.0) A médiaelméletek továbbá a médiumok létrejöttéhez és működ(tet)éséhez felhasznált technológia megítélésének szempontjából szintén két alapvetően ellentétes szemléletmód szerint csoportosíthatóak. E szemléletmódok ellentétes előjelű társadalomkritikai hagyományokon alapulnak, s nem mentesek a morális szempontoktól sem.

2.1) A technooptimista médiaszemlélet szerint a technológiai fejlődés pozitív változásokat hoz a társadalmak számára: a tér-idő kontinuum hagyományos felfogásának áthághatóságát biztosítja, a különböző társadalmi rendszerek integrációját segíti, valamint az erőforrások egyesítését szolgálja. E szemlélet

képviselői a folyamatos technológiai fejlődésben és a médiumhasználat kiszélesítésében látják a társadalom minél szélesebb körű kommunikációs tevékenysége kiterjesztésének lehetőségeit.

2.2) A technopessimista médiaszemléletmód a médiumhasználat veszélyeire hívja fel a figyelmet. Hangsúlyozza egyebek mellett a posztmodern elidegenedési folyamat felgyorsulását, a privát és a nyilvános szféra egybecsúszását és a privát megnyilvánulások annulálódását, valamint az intenzív mediatisztált kommunikáció adatvédelmi szempontú veszélyeit, amelyek jelentős részben az előző figyelmeztetéshez kapcsolódnak.

3.0) E diszkusszió az *online-nak nevezett médiumok segítségével zajló humán kommunikációt*, közelebről az online közösségi hálózatok kommunikációjában érvényesülő *nyilvánosság-, magánszféra- és közösségkonceptiót* jelöli meg vizsgálatának tárgyaként *a tér- és időfogalom változásaival* összefüggésben. Segítségül megalkotja a *humán online társadalmi kommunikáció* fogalmát (HOTK). Az angolszász kommunikációkutatói és informatikai terminológiában egyaránt szokásosan CMC-nek (*computer mediated communication*) nevezik ezt a kommunikációs megnyilvánulási módot. A vizsgált téma fogalmi térképe azonban magában foglal számos egyéb terminust is, többek között a *közösségi média*, a *hálózati kommunikáció*, az *információs társadalom*, a *virtuális valóság*, valamint a *virtuális közösség* kifejezést is. E fogalmak hálózatának egzakt kidolgozása, a jelentések pontos tisztázása a látszat ellenére máig nem történt meg, a fogalmi háló definitív rendszer helyett laza szövedékként működik. A technoorientált nézetű szerzők által használt terminuskészlet helyett ezért más nyelvezet látszik szükségesnek a téma feldolgozásához.

3.1) E diszkusszióban a humán online társadalmi kommunikáció *szociális rendszerként* jelenik meg. Mint ilyen, az online kommunikációs színtér (amely a résztvevő ágensek aktivitásának eredményeként konstituálódik) rendelkezik a rendszerek általános tulajdonságaival, konstruálódása és működési sajátosságai szerint pedig a szociális entitások közé sorolandó. E felfogásban tükröződik a rendszerelmélet hagyománya; különösen is merít a luhmanni szociálisrendszerelmélet eredményeiből.

3.2) A vizsgált kommunikációs megnyilvánulások rekonstrukciójához másfelől szükségesnek ítéljük a kommunikáció participációra alapozott felfogása (a továbbiakban: PTC) fogalomkészletének bevonását. E nyelvezet alkalmazásának szükségességét az indokolja különösen, hogy kommunikációs koncepciójában szerves részt kap a kommunikáció és a közösség összefüggése, pontosabban a kommunikáció mint közös felkészültségekből való részesedés, s ezáltal a közösségképződés mozzanata.

3.3) Amennyiben a fenti két nézetrendszer, illetve nyelvezet elemző szintjein tárjuk fel az online kommunikációs szféra 3.0 pontban felsorolt vonatkozásait, lehetőség ígérkezik arra, hogy a mindenkori technológiai aspektusoktól (divatosan: „keretektől”) elvonatkoztatva, a jelenségeket magukat társadalmi szinten vizsgálva hosszabb távon is érvényesként fennmaradó megállapításokat lehessen tenni. Az elemzésnek ez a szintje nem populáris, nem könnyen fogyasztható, nem is okvetlenül olyan közérthető, mint a megszokott informatikai alapú híryanagok és kutatási eredmények, de talán mélyebb összefüggéseket képes feltárni a tekintetben, hogy a humán online társadalmi kommunikáció miféle hatásokkal bír a társadalmi kommunikáció szélesebb kategóriájára nézve.

4.0) A *humán online társadalmi kommunikáció* terminus használatáról általában Jóllehet, ebben az értekezésben kifejezetten *technoinvariáns* megközelítést kívánunk alkalmazni, a vizsgálandó tárgykör pontos megnevezéséhez a fogalmi háló korábban jelzett zavarai miatt szükséges két technikai műszót bevezetni: a *humán online kommunikáció*, valamint a *humán online társadalmi kommunikáció* fogalmait. (A disszertáció a továbbiakban HOK-ként, illetve HOTK-ként hivatkozik rájuk.) Jelentésük között az alábbi distinkciót kell megtenni.

(1) *Humán online kommunikáció*: tágan értelmezve lefed valamennyi olyan, interneten zajló kommunikációs tevékenységet, amelyben a küldő- vagy a fogadóoldalon emberi résztvevő van (a kommunikáció tranzaktív perspektívájából tekintve), illetve amelyben online kommunikációs színtéren humán ágensek vesznek részt (a PTC perspektívájából tekintve). Ez a meghatározás magában foglal minden,

interneten, emberek által végzett kommunikációs tevékenységet, de – definíció szerint – a gép-gép közötti kommunikációt kizárja a vizsgálati keretből.

(2) *Humán online társadalmi kommunikáció*: szűken értelmezve a web2-nek is nevezett, internetkapcsolaton (asztali számítógépen [PC], mobil adatforgalmi eszközökön és más, internetkapcsolatra képes eszközökön, pl. PDA-n, laptopon, note- és netbookon, tablet PC-n, stb.) elérhető ún. *közösségi médiumok* szinterein zajló kommunikációt jelenti.

Nem fedi ugyanakkor

- a) a gépek egymás közötti kommunikációját (ahogy fent a humán online kommunikáció sem);
- b) a privát e-mailezést, mert ez technikailag zárt, azaz a résztvevők köre korlátozható, ilyenformán problémás, de legalábbis kérdéses lenne az ilyen kommunikáció kimeneteleit a társadalmi kommunikációra vonatkoztatni (szemben a levelezőlistákkal, amelyek társadalmilag releváns kommunikációkat tartalmazhatnak, s ilyenformán részei a HOTK-nak), valamint
- c) a gép és ember közötti (s ilyenformán kétszereplősként meghatározott) kommunikációs aktusokat.

A humán online kommunikáció nyilvánosan hozzáférhető aktusai alkotják a humán online társadalmi kommunikációt.

5.0) A humán online társadalmi kommunikáció ágenseiről: a 4.0 pontban jelzett elhatárolásból következik, hogy a vizsgált kommunikációs aktivitások humán ágensek között, de gépi közvetítéssel mennek végbe. Az ágensek – a klasszikus szociológia ágensfogalmához és a participációs kommunikációteória fogalomkészletéhez egyaránt igazodva – lehetnek individuálisak és kollektívek, valamint – a PTC kiegészítő gondolatmenete szerint – koalícióban lévők. A humán online társadalmi kommunikációban megjelenő kollektív ágensek a kommunikációs technológia eredményeiként vannak jelen, nem pedig annak kiindulópontjaiként. A realitásban létező kollektív ágensek, a humán online társadalmi kommunikációba képesek belépni, de a virtualitásban létrejövő kollektív ágensek (s helyesebb itt a 'koalíciós ágens' kifejezés használata, pl. egy fórumban megjelenő véleményáramlat esetében) a virtualitásban zajló kommunikáció következtében konstituálódnak. Amennyiben megtörtént a kollektív, illetőleg a koalíciós kommunikációs

agens konstitúciója, az már – természetesen logikai értelemben – kiindulópontja lehet további kommunikációknak.

5.1) A gépi közvetítés a kommunikációs aktusnak szükséges, de nem elégséges feltétele, hiszen a kommunikációs aktus létrejöttéhez a vizsgált szintéren szükség van legalább két ágensre. E diszkusszió a gépi közvetítés aktusát nem egy ágens működéseként, hanem kódként határozza meg (bővebben ld. 7.1).

5.2) Másfelől a humán online társadalmi kommunikáció rendszerben zajlik, két értelmezésben is: a) technikai rendszerben, valamint – a humán ágensek okán – b) társadalmi rendszerben. Ez utóbbi megállapítás egy rejtett premisszát tartalmaz, amely szerint a humán ágensek online kommunikációja társadalmi kommunikáció. A premissza akkor válik pontosabbá, ha teljesül a feltétel, amely szerint az ágensek diskurzusa *hozzáférhető* más ágensek számára direkt vagy indirekt módon. (Ezért zártuk ki a 4.0 pontban a privát e-mailezést a vizsgálat tárgyköréből, szándékosan nem térve ki pl. a privát e-mailek titkos megfigyelésének, a nem nyilvánosság előtt zajló kommunikációs szituációkban a postafiókok feltörésének eseteire.)

6.0) A humán online társadalmi kommunikáció színtere a számítógépek közvetítette (mediatizált) humán kommunikáció sajátos „helye”.

6.1) E színtér virtuális és reális jegyeket egyaránt magában hordoz: virtuális a szónak a „realitástól különböző”, megkülönböztető értelmében, ugyanakkor reális, amennyiben a résztvevő humán ágensek okvetlenül a realitásban is létező entitásokként vannak definiálva (ld. 3.0 pont). Figyelemmel kell lenni arra a tényre, hogy az ágensnek a virtuális színtereken bekövetkező tudásváltozása a realitásban is létező tény: a humán online kommunikációban megszerzett ismeret a realitásban (offline) is kamatoztatható lehet.

6.2) A kommunikáció színtere – esetünkben a humán online társadalmi kommunikáció színtere – differencia (megkülönböztetés) alapján jelölődik ki: a rendszeren belüli elemek megkülönböztetik magukat a külső környezettől. Minden differencia, amennyiben egységként jelölődik meg, a formafogalom alá sorolható.

A kommunikáció tehát olyan forma lesz, amely egységként felfogott, újra és újra felhasználható differenciaként viselkedik, amely egy korábbi ellentét magába foglalásával dinamizálja önmagát, s így alkalmazása különböző kontextusokban újra és újra biztosan lehetségessé válik.

6.3) Az elemzés során nem kerülhető meg a résztvevő ágensek bevonódásának mikéntje. Luhmann megfontolásaiból kiindulva emberek, személyek, vagy individuumok helyett szerencsésebb identifikációk részvételéről beszélni az online kommunikáció „közösségi médiának” nevezett színterein. (A pszichológia nyelvezetével talán úgy mondhatni: illuzórikus lenne a teljes identitás részvételéről beszélni, helyette korrektebb azt mondani, hogy az ágens csak személyiségének jól körülhatárolható „szeleteit” viszi magával e kommunikációs színterekre. Az izgalmas kérdések egyike éppen az, hogy mi történik, ha rajta kívülálló tényezők a tudta nélkül megbontják a mutatni kívánt homlokzatot, pl. egy közösségi portálon megjelenített profiladatlap feltörése esetén, s a humán online kommunikációban résztvevő ágens e pillanattól kezdve esetleg szándékán kívül mást mutat a kommunikáció többi ágense számára, mint amit korábban mutatni szándékozott.)¹ Az *individuum* kifejezés konnotációi között tagadhatatlanul ott rejlik a felismerés: ha individuumok alkotnak rendszert vagy közösséget, nemcsak aktorságukat viszik bele az általuk közösen létrehozott konstrukcióba, hanem sajátvilágukat is. Ez a tény egyértelműen megfigyelhető az olyan, kisméretű, de nagyfokú bevonódást igénylő rendszereknél, illetve közösségeknél, mint a családok vagy a párkapcsolatok, azonban nagyobb kiterjedésű és kisebb bevonódást igénylő rendszereknél (pl. politikai véleményáramlatok, munkahelyi csoportok) felmerül a kérdés, vajon tényleg a teljes személyiséget (az aktorság mellett a sajátvilágot) is bele kell-e vinni a közösségbe, illetve a rendszerbe. Luhmann ezért nem is beszél individuumokról, helyette az identitás és az identifikáció tudományosan kevésbé terhelt, semleges fogalmát használja; ezzel szándékosan nem az egyes ember konkrét természetének individuális egyediségére utal, hanem egy olyan formát jelöl, amelynek segítségével kommunikációs struktúrák figyelhetők meg. Szakítani

---

¹ Bővebben ld.: Leydesdorff (2007)

kell tehát a személyiség fogalmának rendszerszerű meghatározásával – így végül – ismét a participációs elmélet terminológiájával élve – eltekintünk a kommunikációban résztvevő ágensek sajátvilágától, és visszajutunk a szociológia aktor-fogalmáig. Reális és virtuális színtereken a résztvevő identitása egyaránt elrejthető, így más résztvevők számára korlátozható a hozzáférés.

6.4) A kollektív ágens és a közösség fogalma a PTC fogalomkészlete szerint átfedésben van egymással. A közösségi médiumokban megjelenített identitás, mint konstrukció koalíciós ágensek kialakulásához vezet, s a koalíciós ágensek további differenciálódása, illetőleg megszilárdulása hozza létre a humán online társadalmi kommunikációban megjelenő kollektív ágens.

6.5) Itt ugyancsak nem feladatunk a realitás és a virtualitás fogalomtörténetével foglalkozni, de jelezni szükséges, hogy a virtualitás, mint – arisztotelészi értelemben véve – lehetőség szerinti lét számos bonyodalmat okozhat a humán kommunikáció realitásában edződött individuális és kollektív ágensei számára egyaránt.

7.0) Humán online társadalmi kommunikációban a szignifikáció, illetve a kommunikáció többféle módon végbemehet. Kiinduló tételként egyelőre annyit szükséges rögzíteni, hogy a PTC elméletében leírt szignifikációs módok valamennyi változata jelen lehet, a *mutatis mutandis* szempontok felderítése külön exkurzust igényel.

7.1) Szigorúan technológiai szinten vizsgálódva egyetlen releváns megkülönböztetést és megjelölést, azaz kódot lehet azonosítani az online kommunikációban: a digitális jelsorokat konstituáló elektromos impulzusok 1-esként vagy 0-ként azonosított ellentétpárját. Ahogy jeleztük, az online társadalmi kommunikáció különböző vetületeinek vizsgálatához és megértéséhez ez nem elegendő. Az online kommunikációt konstituáló, rendszerelméleti értelemben vett megkülönböztetések és megjelölések között ezért kiemelten foglalkozni kell a reális/virtuális ellentéttel (s ez az elemzésnek egy felsőbb szintje lesz). Kulcskérdés ugyanis, hogy a kommunikáció ágensei miként határozzák meg a kommunikátumot: mint kizárólag a virtualitásban érvényesülőt, vagy mint a

realitásban is érvényességigénnyel fellépőt? Ez a distinkció egy további paradoxonhoz vezet: a reális/virtuális megkülönböztetés maga reális-e vagy virtuális?

7.2) A rendszerelméleti alapokon nyugvó kommunikációfogalom szerint nem a kommunikáció résztvevőin vagy a médium jellegén, hanem a résztvevők által létrehozott hálózat strukturális kapcsolódási pontjain van a hangsúly. A PTC koncepciója állapotként tekint a kommunikációra, amelyben felkészültségekből való részesedés történik a résztvevő ágensek között. A két megközelítés, bár korántsem kompatibilis, mégis jelentős kapcsolódási pontokkal rendelkezik, Ezért helyesnek látjuk média helyett kommunikációs rendszerként hivatkozni a humán online társadalmi kommunikációban létrejövő hálózatra.

7.3) A humán online kommunikáció ágenseinek megnevezésére számos metafora használatos, amelyek természetükre nézve más-más tanulságokkal szolgálnak.

7.3.1) A digitális bennszülött / digitális betelepülő ellentétpár az online kommunikációhoz szükséges felkészültségek eredendőségére vagy szerzettségére kíván utalni, figyelmen kívül hagyva e felkészültségek pontos leírását, vagyis hogy mi definiálja a bennszülöttséget. A bennszülöttség egy sereg felkészültséget előfeltételez, és valamiféle „táj” meglétét sugallja, amelyben az ágens képességeinek birtokában mozoghat.

7.3.2) A digitális nomád metaforája találó, de végső soron szem elől téveszti, hogy az online kommunikációt folytató ágensek nem lehetnek magányosak a szó affektív értelmében, hiszen felkészültségeik megosztása révén közösséget alkotnak. *Virtuális* közösségük abban mutatkozik meg, hogy mindannyian *felkészültek* arra a viselkedésre, amely a digitális nomádsághoz szükséges: rendelkeznek a helyi kötöttségektől mentes ténykedéshez szükséges anyagi és szellemi eszközökkel, megvan a szükséges kompetenciájuk, és képesek a megfelelő életformához illően cselekedni. Természetesen egyéb metaforák vizsgálata is megtörténik a disszertáció szövegében. Michel Maffesoli az „új törzsiség” kialakulásáról

beszél, amely a távolsági kommunikáció által megvalósítható „újracsoportosulás” iránti vágyat fejezi ki, s amellyel az individuális létezés helyébe a csoporthoz tartozás lép.² Szerinte a magányos kielégítettség (vö. pl. cyberszex) megélését a társadalmi szerveződés új formái váltják fel.³ Paul Virilio kritikusan viszonyul ehhez, szerinte Maffesoli törzsi modellen alapuló elképzelése teljesen idejétmúlt, mert a jövő az elképzelhetetlen magányé – aminek a *játék* az egyik eleme, még hozzá a valóság rendjét megbontó játék. Ugyanakkor ontológiai szempontból tekintve biztonsággal kijelenthető, hogy a magány geneziséhez szükséges legalább egy feltételezett társ, ami újabb fogalmi problémákat vezet elő az utóbbi metafora esetében.

7.3.3) A jelzett ellentétek feloldására meg kell különböztetni egymástól az individuális nomádot és a kollektív nomádot (így kizárható az a konnotáció, ami szerint a nomád okvetlenül magányos, és e ponton kell vitába szállni a társadalomtudósok írásaiban olykor felbukkanó „társas magány” koncepciójával, amelyet az online kommunikáció vizsgálatánál is felfelidéznek), valamint be kell vezetni a nomád ellenfogalmát, a letelepedettet. A letelepedett perspektívájából szemlélve a nomád idegen, a nomád perspektívájából nézve a letelepedett otthonos. Közös nevezőjük a környezettől való elkülönülés, de attitűdjeik tekintetében különböznek.

7.4) A felkészültségek megosztása közösséget konstituál. A köznyelvben a megfigyelt színtereken létrejövő közösségeket *virtuális közösségeknek* nevezik, miközben azok létezhetnek a realitásban is, sőt reálisnak látszó közösségekről is kimutatható a virtualitásuk (pl. nemzetközösségek, vallási közösségek). A közösség fogalmi csapdájából vélhetően csak úgy lehet szabadulni, ha pontosan meghatározzuk, *minek a közösségről* beszélünk: felkészültségek közösségéről, élményközösségekről, divatközösségekről, szakrális közösségekről, és így tovább. A virtualításban ráadásul további problémába ütközik a megfigyelő: a

---

² Maffesoli (1988)

³ Maffesoli et alii (2004) 133-134.

felkészültségek közössége pl. virtuális, de a felkészültségek maguk nagyon is reálisak. (Itt kell a 7.1-re visszautalni, és megjegyezni: a virtuális és a reális megkülönböztetés dilemmájából kiutat jelenthet, ha külön-külön beszélünk virtuálisan reális és reálisan virtuális kommunikációs megnyilvánulásokról, ill. felkészültségekről.) A közösségfogalom, ahogy fentebb jeleztük, tisztázatlan. Weber szerint „Közösségnek” nevezzük a társadalmi kapcsolatot, ha a társadalmi cselekvést – az egyes esetben, vagy az esetek nagy átlagában, vagy a tiszta típusban – a résztvevők szubjektíve átérett (érzelmi-indulati vagy tradicionális) összetartozáson alapuló beállítottság jellemzi. ’Társulásnak’ nevezzük a társadalmi kapcsolatot, ha a társadalmi cselekvést racionálisan (érték- vagy célracionálisan) motivált érdekkiegyenlítődesen vagy ugyanígy motivált érdekkapcsolódáson alapuló beállítottság jellemzi. A társadalmi kapcsolatok nagy többsége részben közösség-, részben társulásjellegű. Még a legracionálisabb, mégoly józanul kialakított és céljaiban teljesen egyértelmű társadalmi kapcsolat (pl. a vevőkör) is teremthet olyan érzelmi értékeket, amelyek a szándékolt célon túlnőnek. Fölöttébb különböző mértékben persze, de valamiképpen minden olyan társulás hajlamos erre, amely túl azon, hogy a tényleges cselekvés valamilyen céllal rendelkező egyesülés keretében megy végbe, hosszútávra szóló társadalmi kapcsolatokat teremt a résztvevő személyek között – mint mondjuk az egy katonai alakulatban szolgálók, ugyanabba az iskolai osztályba járók, ugyanabban az irodában vagy műhelyben dolgozók között létrejött társulás –, s nem szorítkozik eleve egy-egy konkrét dologi teljesítményre. Ám ugyanígy előfordulhat a fordítottja is, ti., hogy egy szokásos értelme szerint közösségjellegű társadalmi kapcsolatot a résztvevők – mindnyájan vagy néhányan – teljesen vagy részben célracionális irányultságú kapcsolatként kezelnek. A családot például tagjai – nagyon különböző mértékben – érezhetik közösségnek, illetve kihasználhatják társulás gyanánt.”⁴ A virtuális közösségekre vonatkoztatva e klasszikus szociológiai fogalmi elkülönítés is zsákutca, hiszen a virtuális közösségekben résztvevő ágensek ugyancsak vegyes motivációkkal participálnak, s akkor még nem beszéltünk arról, pontosan *milyen* közösségben vannak ők.

---

⁴ Weber (1967) 66-67.

8.0) A rendszerek önszerveződéséről: az önlétrehozás (autopoiesis) fogalmát a kommunikáció szociológiai elmélete azon rendszerekre vonatkoztatja, amelyek minden elemi egységüket, amelyekből létrejönnek, éppen ezen elemek hálózata révén reprodukálják, és magukat ezáltal a környezetüktől elhatárolják. (Humberto Maturana az önszerveződés terminusát eredetileg kizárólag élő rendszerekre vonatkoztatja, Luhmann pedig kiterjeszti minden rendszerre, azaz minden olyan, több elemből álló szervezett egységre, amely differenciaképzések révén képes magát megkülönböztetni a környezetétől.) Ez a differenciaelméleti megközelítés csábító perspektívát ad a virtuális közösségek kutatásához, amennyiben belátható, hogy a szó számítástechnikai értelmében vett virtuális világban működő rendszerek is egy nagyobb rendszer (pl. az internet) alrendszereiként működnek.

8.1) Kérdés marad ugyanakkor, hogy Luhmann felosztásában (a pszichikai rendszerek mellett elkülönített szociális rendszereket, azokon belül pedig megkülönböztetett interakciókat, organizációkat és társadalmakat) hol helyezkednek el a virtuális közösségek. Luhmann szerint a társadalmi (szociális) rendszerekben zajló kommunikáció kulcskérdése a következő: mitől lesz egy – rendszeren kívülről nézve – véletlenek sorozatán alapuló rendszerben mégis nagy eséllyel sikeres a kommunikáció?

8.1.1) A választ két különböző elméleti mélységben adja meg, amelyek azután koherens elméletté kapcsolódnak össze. Egyfelől szükség van a) információra (amelyet megkülönböztető tényezőként definiál), illetve b) közlésre, valamint c) a közölt információ megértésére. A szinopszis egyik jelentős fogalmi problémája, hogy míg a luhmanni szociálisrendszer-elmélet használja az információ fogalmát, a PTC gondosan kerüli e homályos terminus említését. A két teória párhuzamos használata e ponton különösen nehéznek ígérkezik.

8.1.2) Másfelől a *par excellence* kommunikációs jelenség koncepciójának finomításához bevezeti a médium fogalmát, amelynek három szintjét különíti el.

8.1.2.1) A nyelv, mint médium lehetővé teszi, hogy átlépjük a közvetlen észlelhetőség határát, és szimbolikus általánosítások segítségével olyasmit is a kommunikáció tárgyává tegyünk, ami nincs jelen, illetve csak lehetséges. A nyelv tehát kapcsolatot képes teremteni a virtuális és a reális világ között, amennyiben egyszerű konstatálás helyett a lehetőségekről is képes referálni, valamint a jelenidejűség mellett időben előre- és visszamutató jelleggel is rendelkezik.

8.1.2.2) Az ún. kiterjesztő médiumok (Verbreitungsmedien) megnövelik annak az esélyét, hogy a kommunikáló rendszerelemek között fokozódjon az elérhetőség. E médiumok (pl. írás, kép, etc.) növelik annak esélyét is, hogy a jelek a két fél számára egyformán álljanak rendelkezésre.

8.1.2.3) A harmadik médiumcsoport (Fritz Heider nyomán) a szimbolikus általánosított kommunikációs médiumoké. Ezek olyan speciális struktúrák, amelyek a valószínűtlenséget valószínűséggé transzformálják. Valójában a társadalmi rend képzésének alapvető faktorairól van szó, mint például a hatalomról, a pénzről és a tudományos igazságról, mint bináris sematizált kódról, amelynek két igazságértéke van: a tudományos igazság esetében pl. az igazság és ennek ellenpólusa, a hamisság. Ezek a tényezők képesek egy-egy kommunikációs szándékot elfogadhatóvá tenni a kommunikációs partner számára, és ezáltal értelmet adni neki.

8.2) A humán online társadalmi kommunikáció színtere nézetünk szerint luhmanni értelemben vett médium (a kommunikáció kódja pedig luhmanni értelemben vett forma). A fenti három pontban a médium három különböző értelmezése közül azonban csak közelebbi vizsgálattal deríthető ki, melyik típusnak mennyiben felel meg. A médium és a színtér, illetve a forma és a kód közös alapokra építkezik, s kapcsolatba hozható a PTC intelligibilia-fogalmával: míg a médiumban, illetve a

színtérben kötetlen, addig a formában és a kódban strukturálisan kötött intelligibilia van jelen.

9.0) A megfigyelés további sarkalatos kérdései az eddigiekben ismertetett alapvető megállapításokból következnek.

9.1) Az online társadalmi kommunikációban résztvevő individuális és kollektív ágensek által alkotott közösség polikontexturális. Minden „online közösség” saját kis „világot” hoz létre. Az így értett „világ” nem a benne megvalósult műveletek halmazaként, hanem azok korrelátumaként adott, azaz mint az értelemfelteli cselekvések és átélések horizontja. A rendszer egysége a funkciókban van. A funkciók teljesítésében viszont nincs hierarchia, nincsenek egyértelműen alá- és fölérendelt közösségek. Ez egybevág az internet logikájaként emlegetett sajátos tér- és időfogalommal, a decentralizált rendszerek decentralizált halmazának koncepciójával.

9.2) Az online társadalmi kommunikációban való részesezés a médium (ld. 8.1.2.1 – 8.1.2.3) sajátosságai miatt újraalakítja a privát/nyilvános megkülönböztetésről alkotott felfogást. A fogalompár újradefiniálása egy újabb kulcskérdés a téma megértéséhez. (Ld. a közelmúltbeli esetet, amikor egy kamaszlány az egyik közösségi portálon technikai tévedésből mind a 700 millió felhasználó számára nyilvánossá tette születésnapj megívóját, ezért több ezren gyűltek össze a háza előtt a megadott időpontban. A tömeget a rendőrségnek kellett kordában tartania, majd szétoszlatnia. A privát, a korlátozottan nyilvános és a teljesen nyilvános történések sajátos összecsúszásának lehet szemtanúja a megfigyelő.)

9.3) A 3.0 és 9.1 pontban hivatkozott tér- és időfogalom online megjelenése újabb releváns kérdést hordoz, amely kihat a virtuális/reális fogalompár meghatározásának kérdésére is. Az internet lokalitása a realitásban mindenképpen érvényesül, s mivel nyelvi alapokon is differenciált, az online társadalmi kommunikáció ágenseinek (jelen esetben nyelvi) felkészültsége szerint tagolódik. Jóllehet a hiperrealitás posztmodern koncepciója szerint az idő- és valóságfogalom értelmezhetetlen, a megvalósulás tekintetében a humán online társadalmi

kommunikáció erősen kötött az időbeliséghez, sőt a realitás egészéhez (legalábbis technológiai szempontból).

10.0) A módszertanról: az óriási vizsgálati elemszám és a közelebből meghatározatlan téma szimplifikációt követel. E tekintetben egyelőre csak lehetséges utak jelölhetők ki, mintsem biztos irányok. A vizsgálat egyik lehetséges módja, ha a *par excellence* kommunikáció közvetlen (és sok tekintetben problémás) megfigyelése helyett a tevékenységre helyezük a hangsúlyt, és kvantitatív mérést végzünk a problémamegoldás, a hálózatok eredmény- és hatékonyságmérése, s a kommunikáció mérhető paraméterei tekintetében. Ezek indexelhető instanciaként működnek, ahol a kommunikációs tevékenység kimenetei és a hálózatok problémamegoldó ereje lényeges és mérhető adatként mutatható ki. A másik lehetséges irány az élményvizsgálat: különböző virtuális „kiszerezések” (pl. közösségi portál, mikroblog, virtual reality, szakrális közösségek online megnyilvánulásai) élményvizsgálata kvalitatív eszközökkel (pl. fókuszcsoporthoz, online fókuszcsoporthoz módszerrel). E tekintetben a disszertáció három exkurzusa kínál lehetséges utakat.

Utószó

Jelentős részben nehezíti mind a kutatómódszertan meghatározását, mind a leírás egzakttá tételét, hogy a luhmanni teória és a PTC a kommunikáció „nagyelméletei” közé sorolható, amennyiben az elemzés legfelsőbb szintjeiről tekint a kommunikáció jelenségkörére, és egységes fogalmi rendszerbe próbálja integrálni a legkülönbözőbb kommunikációs jelenségekről szóló leírásokat. Ezért a megfáradt posztmodern tudományosság „empirikus fetisizmusa” mindkét elméletből operacionalizálni igyekszik bizonyos konstitutív fogalmi elemeket ahelyett, hogy alapjaiban reflektálna rá. Nem garantálható, hogy e sorok szerzője el tudja kerülni az aktualitásokhoz való kötöttséget. Azért ragaszkodik mégis e két fogalmi rendszer alkalmazásához, mert lehetőséget lát rá, hogy ha nem is az elemzés „Supertheorie”-szintjén, de egy vagy két „emelettel” lejjebb átfogó megállapításokat tudjon tenni a gyorsan változó internetszféráról (amelynek fejlődőben lévő jelenségeit Luhmann egyébként érdemben már csak néhány interjúban kommentálta), s újra meg újra emlékeztessen rá, hogy a „nagy kommunikációs forradalomként” leírt online kommunikáció alapjait humán ágensek alkotják. Így technikai értelemben ugyan

beszélhetünk újdonságokról, de a társadalomban és a társadalmi kommunikáció szintjén az online kommunikációs módozatok fejlődésével sem történtek mélyreható változások a humán világban.

Irodalomjegyzék

- Aczél Petra (2009) *Új retorika*. Kommunikáció, közélet, kampány. Pozsony, Kalligram Kiadó.
- Ács Péter – Horányi Özséb szerk. (2011) *Elektronikus színterek*. Megfontolások a társadalmi kommunikációról néhány felsőoktatási elektronikus színtér tapasztalatai alapján. Kézirat.
- Agre, Phil: The Internet and Public Discourse. In: *First Monday* 3. (1998) Online: <http://firstmonday.org/htbin/cgiwrap/bin/ojs/index.php/fm/article/viewArticle/581/505> (utoljára megtekintve: 2011. szeptember 30.)
- Albert, Réka – Jeong, Hawoong – Barabási, Albert-László: Diameter of the World Wide Web. In: *Nature* 401 (1999) 130-131.
- Anderson, Benedict (2006) *Elképzeltek közösségek*. Atelier füzetek 8. Budapest, L'Harmattan Kiadó.
- Anderson, James A. (2005) *A kommunikációelmélet ismeretelméleti alapjai*. Budapest, Typotex.
- Andorka Rudolf (1997) *Bevezetés a szociológiába*. Budapest, Osiris.
- Angelusz Róbert (1995) *Kommunikáló társadalom*. Budapest, Ferenczy Könyv- és Lapkiadó.
- Attali, Jaques (2004) *A nomád ember*. Allprint Kiadó, Budapest.
- Bajomi-Lázár Péter (2008) *Média és társadalom*. Antenna Könyvek.
- Bajomi-Lázár Péter: Hírközlés tegnap és ma. In: *Médiakutató* (2009) ősz. Online: http://mediakutato.hu/cikk/2009_03_osz/10_hirkozles (utoljára megtekintve: 2011. szeptember 30.)
- Barta Judit: „Ha nem megy ellenük, csináld velük!”. In: *Médiakutató* (2007) ősz. Online: http://mediakutato.hu/cikk/2007_03_osz/07_ellenuk_veluk (utoljára megtekintve: 2011. szeptember 30.)
- Bastos, Marco Toledo: Niklas Luhmann. A Social Systems Perspective on the Internet. In: *Altitude: An e-journal of emerging humanities work*. (2011) Vol. 9. 1-14. Online: http://www.thealtitudejournal.com/uploads/4/2/3/3/4233079/bastos_altitude_9_2011.pdf (utoljára megtekintve: 2011. szeptember 30.)
- Bateson, Gregory (1981) *Ökologie des Geistes*. Anthropologische, psychologische, biologische und epistemologische Perspektiven. Frankfurt am Main, Suhrkamp.
- Batta Barnabás (2008) *Médium, esztétika, digitalizáció*. Diskurzus és tapasztalat egy nem-dualisztikus médiaelméleti modellben. Kézirat.
- Baudrillard, Jean (1994) *Simulacra and Simulation*. Ann Arbor. University of Michigan Press.
- Béres István – Horányi Özséb szerk. (1999) *Társadalmi kommunikáció*. Budapest. Osiris Kiadó.
- Berger, Peter L. – Luckmann, Thomas (1998) *A valóság társadalmi felépítése*. Tudásszociológiai értekezés. Budapest, József Attila Társadalmi és Humán Tudományi Kutatóközpont.
- Bertalanffy, Ludwig von: Az általános rendszerelmélet problémái. In: Kindler József – Kiss István (szerk.) *Rendszerelmélet*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1969.
- Bertalanffy, Ludwig von (1991) *...ám az emberről semmit sem tudunk*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

- Bethlenfalvy Gábor (szerk.) (2002): *Kereszténység az interneten. Tanulmányok a világháló közösségteremtő, egyházszervező szerepéről*. Budapest, IGEN Katolikus Kulturális Egyesület.
- Bodó Balázs (2011) *A szerzői jog kalózai*. Budapest, Typotex.
- Bognár Bulcsu: A szociológiai felvilágosodás programja. In: *Replika* 66. (2009) 7-17.
- Bognár Bulcsu: Miképpen lehetséges szociális rend? A modernitás rendszerelméleti integrációja. In: *Replika* 66. (2009) 65-93.
- Bokor Tamás (2009) Társadalmi rendszer – miből szerveződik a társadalom? In: *Jel-Kép* 2009/3. 58-61.
- Bokor Tamás: Az individuumoktól az identifikációkig. A virtualitás posztmodern fogalma Niklas Luhmann rendszerelméletének tükrében. Online: http://www.communicatio.hu/doktoriprogramok/kommunikacio/belso/konferenciak/elkoszono200809/szovegek/bokor_tamas.doc (utoljára megtekintve: 2010.03.05.)
- Bokor Tamás: Virtuális kommunikáció - rendszer és forma. In: *A tartalom és forma harmóniájának kommunikációja*. Szerk. Kukorelli Katalin. Dunaújváros, Dunaújvárosi Főiskola, 2011. 130-137. p.
- Born, Rainer P.: *Virtuelle Welten, Virtuelle Realitäten: Eine Philosophische Herausforderung*. Online: http://sammelpunkt.philo.at:8080/42/1/VR_Born.html (utoljára megtekintve: 2011. szeptember 30.)
- Bourdieu, Pierre: Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In: Kovács Zoltán – Perjés István szerk. (2002) *Életvilágok találkozása*. Az iskola külső és belső világának interdiszciplináris vizsgálata. Budapest, Aula Kiadó. 109-130. Magyarul megjelent még: Angelusz Róbert szerk. (1997) *A társadalmi rétegződés komponensei*. Budapest, Új Mandátum Kiadó. 156-177. Eredeti kiadás: *Ökonomische Kapital, kulturelles Kapital, soziales Kapital*. In: *Soziale Welt*, Sonderband 2. 183-198.
- Bowman, Shayne – Willis, Chris (2003) *We media*. How audiences are shaping the future of news and information. Online: <http://www.hypergene.net/wemedia/weblog.php> (utoljára megtekintve: 2011. augusztus 11.)
- Brunzel Balázs (2008) *Niklas Luhmann társadalomelméletének felépítése és az elmélet politikatudományos és politikafilozófiai vonatkozásai*. Doktori disszertáció, ELTE BTK.
- Castells, Manuel (1996) *The Rise of Network Society*. Blackwell Publishers Inc., Cambridge.
- Castells, Manuel (2002) *Az Internet-galaxis. Gondolatok Internetről, üzletről és társadalomról*. Budapest. Network TwentyOne.
- Castells, Manuel (2005) *A hálózati társadalom kialakulása*. Budapest. Gondolat Kiadó.
- Castells, Manuel (2006) *Az információ kora*. Gazdaság, társadalom és kultúra. II. kötet: Az identitás hatalma. Budapest.
- Christakis, Nicholas A. – Fowler, James H. (2010) *Kapcsolatok hálójában*. Budapest, Typotex.
- DiMaggio, Paul – Hargittai, Eszter – Neuman, W. Russel – Robinson, John P.: Social Implications of the Internet. In: *Annual Review of Sociology* 27 (2001) 307-336.
- Éber Márk Áron: Egy aszkéta a szerelemről. Niklas Luhmann szerelemtörténetéről és az életmű keletkezésének körülményeiről. In: *Replika* 66. (2009) 125-141.
- ENSZ Fejlesztési Program (1999) *Rapport mondial sur le développement humain*. Programme des Nations unies pour le développement. Genève, 2001.

- ENSZ Állásfoglalás (2011) *Report of the Special Rapporteur on the promotion and protection of the right to freedom of opinion and expression*. Online: http://www2.ohchr.org/english/bodies/hrcouncil/docs/17session/A.HRC.17.27_en.pdf (utolsó megtekintés: 2011. szeptember 30.)
- Etzioni, Amitai (1968) *The Active Society*. A Theory of Societal and Political Processes. New York, The Free Press.
- Etzioni, Amitai (1995) *The Spirit of Community*. Rights, Responsibilities and the Communitarian Agenda. London, Fontana.
- Fehér Katalin (2005) *Valóság-gyárak*. A nyelvi képek pragmatikája és a virtuális valóság. Doktori disszertáció, Pécs, PTE BTK.
- Ferenczi Andrea szerk. (2006) *És a golyó gurul...* Horányi Özsébbel beszélget Ferenczi Andrea. Budapest, Kairosz Kiadó.
- Foerster, Heinz von (1985) *Sicht und Einsicht*. Braunschweig/Wiesbaden, Vieweg.
- Fuchs, Peter (é. n.) *Das WorldWideWeb – ohne Technik*. Online: http://www.fen.ch/texte/gast_fuchs_www.htm (utoljára megtekintve: 2011. május 10.)
- Fuchs, Peter (é. n.) *Realität der Virtualität – Aufklärungen zur Mystik des Internet*. Online: http://www.maroki.de/pub/other/pf_rdv.html és http://www.maroki.de/pub/other//pf_rdvfn.html (utoljára megtekintve: 2011. május 10.)
- Fulbrook, Mary (2001) *A német nemzeti identitás a holokauszt után*. Budapest, Helikon Kiadó.
- Gillmor, Dan (2004) *We the Media*. Grassroots Journalism by the People, for the People. O'Reilly.
- Goffman, Erving (2000) *Az én bemutatása a mindennapi életben*. Budapest, Pólya Kiadó.
- Großklaus, Götz (1995) *Medien-Zeit, Medien-Raum*. Zum Wandel der raumzeitlichen Wahrnehmung in der Moderne. Frankfurt am Main, Suhrkamp.
- Green, Nicola (2002) A közösség újrameghatározása. Magánszféra és számonkérhetőség. In: Nyíri Kristóf szerk. (2002): *Mobilközösség– mobilmegismerés: Tanulmányok*. MTA Filozófiai Kutatóintézete Budapest. 41–54.
- Habermas, Jürgen (1962 ford. 1989) *The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a category of Bourgeois Society*, Polity, Cambridge.
- Habermas, Jürgen (1971 [1962]) Strukturwandel der Öffentlichkeit. Untersuchungen zu einer Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft. 5. Auflage, Neuwied/Berlin. Magyarul: Habermas, J. (1995) *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása*. Budapest: Osiris.
- Halácsy P. – Vályi G. – W., Berry (2007) *Hatalom a mobiltömegek kezében*. Új Média Re:Mix 1. Budapest, Typotex Kiadó.
- Hartmann Frank (2003) *Mediologie. Ansätze einer Medientheorie der Kulturwissenschaften*. Facultas Verlags- und Buchhandels AG, Wien.
- Hauser, G. A.: Civil társadalom és nyilvánosság. In: Szabó M. – Kiss B. – Boda Zs. (szerk.): *Szövegváltozatok a politikára*. Nyelv, szimbólum, retorika, diskurzus. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, Universitas. 2000. 478-500.
- Heidegger, M. (2004) *Lét és idő*. Osiris, Budapest.

- Heider, Fritz (2005) *Ding und Medium*, Kulturverlag Kadmos, Berlin. (Első kiadás: 1926)
- Hillery, G. A.: Definitions of community: areas of agreement. In: *Rural Sociology*, 1955 vol. 20, June, 111-123.
- Hillery, G. A., 1968. *Communal Organisations: A Study of Local Societies*. Chicago: University of Chicago Press.
- Hofkirchner, Wolfgang: A Critical Social Systems View of the Internet. In: *Philosophy of the Social Sciences* 37. (2007) 471-500. Online: <http://www.icts.sbg.ac.at/media/pdf/pdf1455.pdf> (utoljára megtekintve: 2011. szeptember 30.)
- Horányi Özséb (szerk.) (2003) *Kommunikáció I-II*. Budapest. General Press.
- Horányi Özséb (szerk.) (2007) *A kommunikáció mint participáció*. Budapest, Typotex Kiadó.
- Horányi Özséb: Arról, ami szignifikatív és arról, ami kommunikatív; valamint arról, ami problematikus. In: Bagdy Emőke – Demetrovics Zsolt – Pilling János (szerk.) (2009) *Polihistória*. Köszöntők és tanulmányok Buda Béla 70. születésnapja alkalmából. Akadémiai Kiadó, Budapest. 201-237. Online: http://www.communicatio.hu/doktoriprogramok/kommunikacio/oktato/horanyiozseb/szinopsszi7_3.doc [2010. június 11.]
- Horváth Kata (2010) *Munka digitális nomádként*. Online: <http://www.hrportal.hu/hr/munka-digitalis-nomadkent-20100325.html> (utoljára megtekintve: 2010. június 11.)
- Hrachovec, H. (2002) Közvetett-közvetített jelenlét. In: Nyíri Kristóf szerk. (2002) *Mobilközösség – mobilmegismerés*. Tanulmányok. MTA Filozófiai Kutatóintézete, Budapest. 115–126.
- Information Society Policies*. Annual World Report (2009) Online: http://www.itk.hu/images/stories/bme/evkonyv/unesco_itk_information_society_policy_world_report.pdf (utoljára megtekintve: 2011. szeptember 30.)
- Innis, Harald (1951) *The Bias of Communication*. Toronto, Toronto University Press.
- Janoušek, Jaromir (1972) *Társadalmi kommunikáció*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Jenei Ágnes: Kereskedelmi televízió és demokrácia. In: *Médiakutató* (2005) Online: http://www.mediakutato.hu/cikk/2005_03_osz/01_kereskedelmi/01.html (utoljára megtekintve: 2011. szeptember 30.)
- Jørgensen, Rikke Frank (2001) *Internet and Freedom of expression*. Online: <http://archive.ifla.org/faife/papers/others/ife03.pdf> (utoljára megtekintve: 2011. szeptember 30.)
- Karácsony András (é. n.) *A kommunikatív állapot*. Antropológiai és társadalomelméleti megfontolások. Kézirat.
- Karácsony A.: A jog filozófiai megközelítése Niklas Luhmann rendszerelméletének tükrében. In: Jenei Ágnes (szerk.) *Közélet és kommunikáció*. Budapest: BKÁE, 1999. 67-85.
- Karácsony András: Individualitás a nomádok földjén. Pillanatképek. In: Nyíri Kristóf (szerk.): *Mobilközösség – mobilmegismerés*. Tanulmányok. Budapest. MTA Filozófiai Kutatóintézete, 2002. 127-138.
- Karácsony András: Az ember mint a hallgatás tárgya a luhmanni elméletben. In: *Replika* 66. (2009) 93-101.
- Kömlödi Ferenc – Krauth Péter (2008) *A Web 2.0 jelenség (és ami mögötte van)*. Online: http://www.nhit-it3.hu/it3-cd/A22_A%20Web%202.pdf (utoljára megtekintve: 2011. augusztus 11.)
- Kommunikációtudományi Nyitott Enciklopédia (<http://ktnye.akti.hu>)

- Lamerichs, Joyce – Hedwig, F. M. Te Molder: Computermediated Communication. From a Cognitive to a Discursive Model. In: *New Media Society* 5. (2003) 451-473.
- Laurin, Stefan (é. n.) Interview mit Niklas Luhmann: ?Das Internet ist kein Massenmedium? Online: <http://www.ruhrbarone.de/niklas-luhmann-%E2%80%9Edas-internet-ist-kein-massenmedium%E2%80%9C/> (utoljára meglejtve: 2011. szeptember 30.)
- Lawrence, Steve – Giles, C. Lee: Searching the World Wide Web. In: *Science* 280 (1998) 98-100.
- Lawrence, Steve – Giles, C. Lee: Accessibility of Information on the Web. In: *Nature* 400 (1999) 107-109.
- Lessig, Lawrence (1999) *Code and Other Laws of Cyberspace*. Basic Books, New York.
- Leydesdorff, Loet (2007) *A kommunikáció szociológiai elmélete*. Budapest, Typotex.
- Losonczy Péter: Vallás, identitás, párbeszéd (Vázlatok egy további vizsgálódáshoz) In: Nagypál Szabolcs szerk. (2011) *A vallásközi párbeszéd a vallások szemszögéből*. L'Harmattan Kiadó – Békés Gellért Ökumenikus Intézet.
- Luhmann, Niklas (1996) *Die Realität der Massenmedien*. Westdeutscher Verlag, Wiesbaden. Magyarul: *A tömegmédiá valósága*. Budapest, AKTI – Gondolat, 2008.
- Luhmann, Niklas (1997a) *Die Gesellschaft der Gesellschaft*. Frankfurt, Suhrkamp.
- Luhmann, Niklas: Selbstorganisation und Mikrodiversität: Zur Wissenssoziologie des neuzeitlichen Individualismus. In: *Soziale Systeme, Zeitschrift für soziologische Theorie* 3. (1997b) 23-32.
- Luhmann, Niklas (1997c) *Szerelem, szenvedély*. Az intimitás kódolásáról. Budapest, József könyvek.
- Luhmann, Niklas (1999) *Látom azt, amit te nem látsz*. Budapest, Osiris.
- Luhmann, Niklas (1984) *Soziale Systeme*. Grundriss einer allgemeinen Theorie. Frankfurt am Main, Suhrkamp.
- Luhmann, Niklas (1986) *Ökologische Kommunikation*. Kann die moderne Gesellschaft sich auf ökologische Gefährdungen einstellen? Opladen. Magyarul: Luhmann, Niklas (2010b) *Ökológiai kommunikáció*. Budapest, AKTI–Gondolat.
- Luhmann, Niklas–Baecker, Dirk (2006) *Einführung in die Systemtheorie*. Auer-System-Verlag Carl. Magyarul: Luhmann, Niklas (2006) *Bevezetés a rendszerelméletbe*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Luhmann, Niklas (2008a) *A tömegmédiá valósága*. Budapest, Alkalmazott Kommunikációtudományi Intézet, Gondolat Kiadó.
- Luhmann, Niklas (2008a) Intersubjektivität oder Kommunikation: Unterschiedliche Ausgangspunkte soziologischer Theoriebildung. In: *Soziologische Aufklärung* 6. Opladen, VS Verlag, 169-188. Magyarul: Intersubjektivitás vagy kommunikáció. A szociológiai elméletalkotás eltérő kiindulópontjai. In: *Replika* 66 (2009) 33-48.
- Luhmann, Niklas (2010a) *A modernség megfigyelései*. Budapest, AKTI–Gondolat.
- Lytard, Jean-Francois: *A posztmodern állapot*. In: Habermas, Jürgen – Lyotard, Jean-Francois – Rorty, Richard (1993) *A posztmodern állapot*. Budapest, Századvég.
- Maffesoli, Michel (1988) *Le Temps des tribus*. Paris, Méridiens Klincksieck. Angolul: (1996) (2nd Ed. 2000) *The Time of the Tribes*. The Decline of Individualism in Mass Society. London, Sage.
- Maffesoli, Michel – Felski, Rita – Megill Allan – Rose, Marilyn Gaddis: The Return of the Tragic in Postmodern Societies. In: *New Literary History* – 35 (2004) Nr. 1, 133-149.

- Marshall McLuhan (1962) *The Gutenberg Galaxy*. The Making of Typographic Man. University of Toronto Press. Magyarul: (2001) *A Gutenberg-galaxis*. A tipográfiai ember létrejötte. Budapest, Trezor Kiadó.
- Mattelart, Armand (2004) *Az információs társadalom története*. Budapest, Gondolat-Infonia.
- McLuhan, Marshall (1964) *Understanding Media*. The Extensions of Man. London: Routledge & Kegan Paul.
- Meyrowitz, Joshua (1985) *No Sense of Place: The Impact of Electronic Media on Social Behaviour*. Oxford University Press.
- Molnár Szilárd – Kollányi Bence – Székely Levente: Társadalmi hálózatok, hálózati társadalom. In: Pintér Róbert szerk. (2007) *Az információs társadalom*. Gondolat Kiadó, Új Mandátum, Budapest. 64-81.
- Monory M. András – Tillmann J. A. (2000) *Ezredvégi beszélgetések*. Budapest, Palatinus Kiadó.
- Müllner András: Platón beteg volt. In: *Jelenkor* 49. (2006) 5. szám 525-533. p. Ld. még: Platón beteg volt: Két inzert korunk techno-optimizmusának sorai közé, in Gács Anna (szerk.): *A folyóiratok kultúrája az elektronikus kor szemszögéből*, L'Harmattan Kiadó, 2007.
- Nagy Károly Zsolt: *Virtuális*. Online: <http://ktnye.akti.hu/index.php/Virtu%C3%A1lis> (utolsó megtekintés: 2010.03.05.)
- Nyíri Kristóf: *Én techno-optimista vagyok*. Online: <http://index.hu/kultur/klassz/mancs40107/> (utolsó megtekintés: 2011. szeptember 22.)
- Ong, Walter J. (1982): *Orality and Literacy*. The Technologizing of the World. London, Methuen.
- O'Reilly, Tim (2004) *What is Web 2.0*. Design Patterns and Business Models for the Next Generation of Software. Online: <http://oreilly.com/web2/archive/what-is-web-20.html> (utoljára megtekintve: 2011. szeptember 30.)
- Ott, Heiko (1997) *Virtuelle Welten im Internet*. Mehrwertpotentiale der Virtual Reality Modelling Language für die zukünftige Entwicklung elektronischer Marktplätze. Diplomarbeit an der Universität Konstanz, Informationswissenschaft.
- Parsons, T. (1988) A modern társadalmak rendszere. In: Némedi D. (szerk.), *Talcott Parsons a társadalmi rendszerről*. Budapest, ELTE Szociológiai Intézet.
- Pete K.: *Közösség*. Online: <http://ktnye.akti.hu/index.php/K%C3%B6z%C3%B6ss%C3%A9g> (utoljára megtekintve: 2010.03.05.)
- Rheingold, Howard (1993) *The Virtual Community*. „A William Patrick Book”, 2. és 9. fejezet.
- Rheingold, H. (2000). *The Virtual Community: Homesteading on the Electronic Frontier*. London: MIT Press. Online: <http://www.rheingold.com/vc/book>
- Rogers, Everett M. (1995 [1962]) *Diffusion of Innovations*. 4th Edition. New York, Free Press.
- Rheingold, Howard: *The Virtual Community* (online) <http://www.rheingold.com/vc/book>
- Ropolyi László (2004) A virtuális valóság természetéről. In: Pléh Csaba, Kampis György, Csányi Vilmos (szerk.): *Az észleléstől a nyelvig*. Budapest, Gondolat Kiadó. 30-55.
- Ropolyi László (2006) *Az Internet természete*. Internetfilozófiai értekezés. Budapest, Typotex Kiadó.
- Ryle, Gilbert (1974) *A szellem fogalma*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Sans, Jérôme (é. n.) *The Game of Love and Chance: A Discussion with Paul Virilio*. Online: <http://www.watsoninstitute.org/infopeace/vy2k/sans.cfm> (utoljára megtekintve: 2011. szeptember 30.)

- Schiffer, R. S. (1972) *Meaning*. Oxford, Clarendon Press.
- Searle, John R. (1969) *Speech Acts*. An Essay in the Philosophy of Language. Cambridge, Cambridge University Press.
- Shannon, C. E. – Weaver, W. (1949) *The Mathematical Theory of Communication*. UIP. (Magyarul: *A kommunikáció matematikai elmélete. Az információelmélet születése és távlatai*. Budapest, OMIKK, 1986.)
- Sills, D. L. (szerk.), 1968. *International Encyclopedia of the Social Sciences*. New York: Macmillan
- Sperber, Dan–Deirdre Wilson (1986) *Relevance: Communication and Cognition*. Oxford, Blackwell.
- Strawson, Peter F. (1997) Intenció és konvenció a beszédaktusokban. In Pléh Csaba–Síklaki István–Terestyéni Tamás (szerk.): *Nyelv – kommunikáció – cselekvés*. Budapest, Osiris.
- Szakadát István (2009) *Egyben az egész*. Egytől egyig. Budapest, Typotex Kiadó.
- Szécsi Gábor: Nyelv, közösség, kommunikáció az elektronikus médiumok korában. In: *Világosság*, 11-12. (2007) 265-272.
- Szelényi I., 1973. Bevezető tanulmány. In: *Városshociológia*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Terestyéni Tamás (2006) *Kommunikációelmélet*. Budapest, AKTI-Typotex.
- Thom, René: Un protée de la sémantique: l'information. In *Modèles mathématiques de la morphogenèse: Recueil de textes sur la théorie des catastrophes et ses applications*. Paris, Union Générale d'Éd. 10/18.
- Tóth Benedek: Második rendbeli bevezetés. In: *Educatio* (é. n.) Online: www.edu-online.eu/hu/letoltes.php?fid=tartalom/954 (utoljára megtekintve: 2011. szeptember 29.)
- Tóth Benedek Konstruktivista rendszerfelfogás és forma fogalom Niklas Luhmann kommunikációelméletében. In: Ivaskó Livia (szerk.): *Érthető kommunikáció*. Szegedi Tudományegyetem Média tudományi Tanszék, Szeged, 2005. 115-120.
- Tóth Benedek (2008): *A médiaterről*. Kiadás előtt.
- Tönnies, F., 1983. *Közösség és társadalom*. Budapest: Gondolat
- Váriné Szilágyi Ibolya: G. H. Mead eredeti szerepfogalma és későbbi változásai. In *Szociológiai Szemle*, 4. (1994) 3-20.
- Viccelt a Vodafone-os, kirúgták. Online: http://www.mobilport.hu/cegmobil/20091209/exkluziv_viccelt_a_vodafone-os_kirugtak/ (utoljára megtekintve: 2010.03.05.)
- Wagner, Gerhard (1997) *The end of Luhmann's social systems theory*. New York, Sage.
- Wallace Patricia: Az internet pszichológiája Osiris 2004
- Warren, R., 1978. *The Community in America*. Chicago: Rand McNally College Publishing Company
- Weber, Max, (1967) *Gazdaság és társadalom*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Weber, Stefan (szerk.) (2003) *Theorien der Medien*. Konstanz, UVK.
- Wellman, B.– Guila, M. (1999): Net Surfers Don't Ride Alone: Virtual Communities as Communities. In Smith, M. A. – Kollock, P. (eds.): *Communities in Cyberspace*. London: Routledge, 167–194. Magyarul: Wellman, B. – Guila, M. (1999): A netszörfözők nem utaznak egyedül: virtuális

- közösségek mint valódi közösségek. In: Halácsy P. – Vályi G. – Wellman, B. (szerk.): Hatalom a mobiltömegek kezében. Új média re:mix I. Budapest, Typotex Kiadó, 143-187.
- Wiener, Norbert (1948) 1974. Kibernetika avagy ellenőrzés és kommunikáció az állatban és az emberben. In: *Válogatott tanulmányok*. Ford. Tarján Rezsőné. Budapest, Gondolat Kiadó.
- World Internet Project* (2006) Online: www.ittk.hu/web/docs/WIP_2006.pdf (utoljára megtekintve: 2010. június 11.)
- Vörös Miklós: Határesetek. Az amerikai antropológia és szociológia kapcsolata történeti perspektívában. In: *Replika* 15-16. (1994) 231-262.
- Z. Karvalics László: Információközösségek. Kísérlet egy fogalom megragadására. In: Nyíri Kristóf (szerk.): *Mobilközösség – mobilmegismerés*. Tanulmányok. Budapest. MTA Filozófiai Kutatóintézete, 2002. 19-40.
- Z. Karvalics László (2004) *Bevezetés az információtörténelembe*. Gondolat, Infonia, Budapest.

A szerzőnek a témában megjelent eddigi publikációi

Bokor Tamás (2009) Társadalmi rendszer – miből szerveződik a társadalom? In: *Jel-Kép* 2009/3. 58-61.

Recenzió Terestyéni Tamás *Kommunikációelmélet* című könyvéhez a társadalmi kommunikációt feldolgozó fejezetek részletes elemzése alapján. A szöveg annak az előadásnak a szerkesztett változata, amely 2009. június 6-án hangzott el a Magyar Kommunikációtudományi Társaság Kommunikációelméleti Szakosztálya által szervezett workshopon, az ELTE TáTK kari tanácstermében.

Bokor Tamás (2010) Belső kommunikációval a társadalom felé. In: Korpics Márta–Wildmann János: *Vallások és egyházak az egyesült Európában. Magyarország.* Typotex Kiadó, Budapest. 317-327.

A szerzőpáros a mai vallásosság felmérésére irányuló empirikus kutatást végzett, amelynek keretében a magyarországi vallásgyakorlat és a vallással kapcsolatos társadalmi attitűdök kerültek terítékre. A statisztikai adatokat felkért szerzők kommentárjai teszik a nagyközönség számára is könnyebben befogadhatóvá.

Bokor Tamás: Virtuális kommunikáció - rendszer és forma. In: A tartalom és forma harmóniájának kommunikációja. Szerk. Kukorelli Katalin. Dunaújváros, Dunaújvárosi Főiskola, 2011. 130-137. p.

A tanulmány a nyilvánosság változásait vizsgálja az új médiakörnyezetben. Középpontba helyezi a digitális írástudás problémáját, valamint az online önreprezentációval kapcsolatos jelenségeket. Az írás a marosvásárhelyi Sapientia Egyetem Új média – új terek című 2010-es konferenciáján elhangzott előadás szerkesztett változata.

Bokor Tamás (2010) Posztmodern nomádok. Virtuális közösségek a realitásban. In: (megjelenés alatt)

Tanulmány Jaques Attali nomád-metaforájának használhatóságáról az új médiakörnyezetben. Az írás a PTC, a rendszerelmélet és nyelvészeti megfontolások mentén vizsgálja, hogy mennyiben tekinthetők „nomádnak” az internethasználók és a mobilkommunikációs technológiák segítségével kommunikáló humán ágensek. Készült a Magyar Kommunikációtudományi Társaság 2010. június 11-12-i, Községek mai (kommunikációs) arculata című konferenciáján elhangzott előadás alapján.

Kommunikációtudományi Nyitott Enciklopédia (2009-2010) (Online: <http://ktnye.akti.hu>)

Az enciklopédia következő szócikkei: nyitott társadalom, akusztikus médium, analóg, átviteli kapacitás, bit, bőrellenállás, byte, csatornaváltás, csevegés (chat), digitális, elektronikus dokumentum, elektronikus faliújság, előfizetési díj, esemény, kommunikációs-szituáció, mobil kommunikáció, online információs rendszer, online, posta, reális világ, téma, virtuális világ, vonatszerelvény-hatás, weblap, world wide web, feltételes hozzáférés, grafika, jó ízlés, játékonysági felhívás, kiegyensúlyozott tájékoztatás, marketing, sajtóanyag, sajtólista, társadalmi hatás, zárt társadalom, flow, ergonómia, folkszonómia, hipertext, web 2.0, szemantikus web, metaadat, tudásszervezési rendszer, információelérés, keresés, keresőszolgáltatás, kiborg, netizen.